

UDK 930.23 : 940.53(091)
Pregledni članak

Istorijske teme i dileme

NIKICA PEJNOVIĆ
Beograd, SFRJ

»Saveznici i jugoslovenska ratna drama« Veselina Đuretića¹ već svojim naslovom počinje da stvara duple nedoumice. Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Jugoslaviji ne mogu biti podvedeni pod pojam drame iz prostog razloga što su, mada u izuzetno teškim istorijskim uslovima, izvođene sa velikim slobodarskim i revolucionarnim zanosom i krunisane najblistavijim poredama, najvećim u istoriji svakog našeg naroda i Jugoslavije kao istaknutog učesnika u borbi protiv fašizma u toku drugog svetskog rata. Sadržaji će nam pokazati da se leksička odrednica »drama« pre svega i najviše odnosi na slom četništva kao retrogradne i kontrarevolucionarne snage na jugoslovenskom tlu, koju autor u tom svom zamašnom ostvarenju uporno i do kraja tretira kao drugi antifašistički pokret u našoj zemlji, a pre svega u Srbiji. Istinske drame kakve su aprilski slom, ustaški genocid nad Srbima, nemački masakri u gradovima Srbije i progoni Slovenaca odigrali su se pre nego što je postojalo savezništvo o kojem je reč. Za svakog je lako shvatljivo kako svi oni koji četništvo sa takvim kvalifikativima ne prihvataju ne mogu shvatiti ni prihvatiti ni njegov logično neslavni kraj kao društvenu dramu Jugoslavije. Ukoliko bi se i to htelo označiti terminologijom — umetničkih radova — bolje bi odgovarao naziv opereta nego drama, za najveći deo borbene Jugoslavije, a naročito za njene oružane snage, a drama samo za četničke kolovođe.

Naglašeno vezivanje saveznika za takvu vrstu drame namerno ili ne namerno stvara utisak o precenjenoj ulozi saveznika u našim unutarnjim zbivanjima. Sadržaji će takođe pokazati da je autor u iskrivljenom ogledalu prikazao i ocenjivao ulogu saveznika u odnosu na tokove i rezultate unutarnjih zbivanja i da im je pripisao ulogu glavnih aktera i presudnih arbitara. U podtekstu će se to razumeti kao pokušaj da se četnike ne samo politički i moralno rehabilituje, već i da se dokaže kako oni nisu pobeđeni od unutarnjih protivnika u licu narodnooslobodilačkog pokreta, već pre svega od navodne međunarodne zavere. Sve u svemu prvi utisci o prenapregnutosti naslova pokazaće se kasnije — tačnim.

¹ Srpska akademija znanosti i umetnosti — Balkanološki institut, posebno izdanje, knj. 23, sv. I i II, Beograd 1985.

Rezultati istraživanja obuhvaćeni su dvotomnom studijom koja se u sadržajnom smislu podjednako odnosi i na zbivanja u zemlji, i na ona na međunarodnoj sceni, uz integralnu primenu opisno preglednog i analitičkog postupka. Hronološki dinamička orijentacija u eksponiranju istorijskog toka problemski je najviše vezana za odnose između dva »antifašistička centra«, kako to autor tretira, odnosno za relaciju četništvo — narodnooslobodilački pokret. U osam zamašnih poglavlja autor je opširno, detaljno, a po mnogim parametrima i prilično ekstenzivno izložio uzroke i tokove unutarnjih podela, postignutih kompromisa i konačno dramatičan rasplet, kao epilog, koji se presudno veže za ulogu saveznika, čime se naši borbeni i ukupni naponi relativno umanjuju i delimično devalviraju. Već se iz strukture studije i iz naziva njenih poglavlja, a kasnije još više iz sadržaja teksta može uočiti da je autor spoljnoj propagandi posvetio prenaplašenu i neadekvatnu pažnju prikazujući je kao odlučujući činilac za ponašanje saveznika, što je opet išlo nauštrb ocene unutarnjih napora, budući da je propaganda često prikazivana kao nestvarna, zavodnička i lažna. Kao paradoks svoje vrste propaganda protivničke stranke (četnici, kvislinzi, londonska vlada i deo velikosrpske emigracije) nije uopšte prikazana, a još manje analizirana i ocenjena.

U jezičko-stilskom smislu studija je na svoj način originalna i prilično neobičajena. Terminološko pojmovne veličine upotrebljavane su na način, koji je u najmanju ruku zahtevao neku vrst prethodnih objašnjenja, budući da je autor iz pragmatikih i usmerenih potreba i motiva, strogo delio odrednice »nacionalni« od »revolucionarni«, odvajao »revolucionarno« od »političkog«, »ideološko« od »nacionalnog« i »političkog«, »komunističko« od »nacionalnog« i »političkog« itd. sve u cilju »jasnijeg« odvajanja i tumačenja unutarnjih podela o kojima je najviše reč. (Kod nas je, kao što je poznato, revolucionarno vezano čak za stvaranje novih nacija, a nacionalno za formiranje komunističkih partija.) Stil je atraktivan koliko i zamoran, dubinski konkretan podjednako koliko i apstraktno zamagljen i često dvosmislen. Komplikovanost naše situacije na unutarnjoj i spoljnoj sceni autor je u većini dao velikom intelektualnom snagom i izuzetnom analitičkom sposobnošću sa istančanim političkim osećajima za sve političko-diplomatske manevre, ali i uz veliku dozu subjektivizma i pristranosti. Šteta je što mu metodološke orijentacije, globalna opredeljenja i vrednosni sudovi i ocene nisu svuda u skladu sa mogućnošću transpozicije. Pokazaće se da za historiografsko istraživanje, uopšteno rečeno, nije dovoljna. Samo uz dobru volju i bistre oči, pa ni tragalačkom strasti, već najviše i neizostavno jasnom i čvrstom političkom, ideološkom i moralnom opredeljenosti može se tek iskazati i stvarni naučnički integritet. Možda je banalno, ali treba reći da i prikraćeni humanisti mogu biti najbolji fizičari, ali istoričari nikako. Možda će neki od ovih akorda zvučati preuranjeno, a do njih je došlo zbog toga što je u javnosti već bilo reči o autoru i delu, kao i zbog objašnjenja nekih kategorija vezanih za naslov i spoljnu strukturu dela.

Ništa se dalje u uvodu o autoru i njegovom delu ne može reći, bez ulaska u sadržaje i bez njihovih odgovarajućih analiza. Tek detaljna i opširna analiza studije i njeno objektivno kritičko vrednovanje može celovito pokazati u čemu su njene naučne i društvene manjkavosti, a u čemu se sastoje istraživački doprinosi autora. Za ovu priliku zadržaćemo se

na nekoliko krupnijih i u društvenom pogledu najvirulentnijih problema koji deluju izazivački i predstavljaju okosnicu svih drugih iz njih izvedenih ocena i stavova. Oni sadrže flagrantnu reviziju dosada poznatih istorijskih i političkih stvarnosnih i vrednosnih spoznaja i sudova i kao takvi tangiraju najšire društvene potrebe. Među takve veličine ulaze teze o navodno istorijskoj i društvenoj deplasiranosti odrednice velikosrpske hegemonije kao pojmovnog i naučnoistorijskog činioca; o četništvu kao »antifašističkom pokretu« u toku drugog svetskog rata, pre svega u Srbiji, kojima je autor kao istorodnu snagu dodao i Ljotićeve i Nedićeve kvislinške službe i snage i o oceni uloge savezničkog faktora u tokovima i rezultatima zbivanja u Jugoslaviji.

I. O »VELIKOSRPSKOJ HEGEMONIJI«

»Splet neobičnih okolnosti uzrokovao je veliki nesporazum savezničkog svijeta i ratujuće Jugoslavije. U prvim danima drame prikrivalo ga je stanje zbuđenosti pred činjenicama, a koje su pokazivale ponašanja suprotna svakoj političkoj prognozi. Narod 'ugnjetač' drugih i nosilac profašističke politike bio je glavna žrtva fašističkih agresora i manjine ugnjetenih antifašističkih saveznika.«²

»Na jugoslovenskom tlu su se u vihoru rata između sebe borili i ljudi i duhovi, fatamorgane istorijske i društvene svijesti, legende i mitovi. Dva pojmovna mita imala su najveći istorijski učinak — mit o velikosrpskoj hegemoniji i ugnjetavanju i 'mit o hrvatskim partizanima'.«³

Oba citata više govore o autoru nego o svojem predmetu. Pored malicioznosti u odnosu na druge »antifašističke saveznike«, neprecizni su u svojoj marksističkoj sociološkoj dimenziji pripisujući hegemonizam umesto određenoj društvenoj grupi, čitavom srpskom narodu, koji je, što je tačno, prvi bio na udaru ugnjetavanja i porobljavanja. Ponavljamo da se u pojmovanju hegemonizma strogo mora diferencirati narod od upravljačke i vladajuće grupacije koja se ponašala, ne u interesu naroda i kao njegov društveni izraz, već po zakonima uskih, klasičnih skorojevičkih interesa i apetita. Autor je svoju tezu o nepostojanju hegemonije zasnovao isključivo na činjenici da se Srbija nalazila na nižem stupnju ekonomskog razvitka i da je između dva rata više investirano u Hrvatskoj i Sloveniji nego u njoj. Argumentu se, kao jednom od mnogih, ne bi imalo što primetiti, da nije bogate istorijske prakse koja dokazuje da klasne društvene grupacije svoju unutaraju ili spoljnu hegemoniju ostvaruju ili pokušavaju ostvariti sa širokim dijapazonom mera i postupaka koji uvek i svuda nisu ekonomske prirode, ili nisu primarno takvi.

Instrumentariji vojne moći, geostrategijskog položaja, ideološke superiornosti, civilizacijske prednosti, naučnih dostignuća i niza drugih relevantnih merila kombinuju se u najrazličitijim modalitetima u postizanju ciljeva hegemonije. Našem cenjenom autoru je ova teza trebala, ne zbog svoje naučne fundiranosti i istorijske istinitosti, već zbog toga da upotpu-

² V. Đuretić, II, 252, 253.

³ Isto, I, 27.

ni argumentaciju i zaokruži sliku o položaju Srba u toku drugog svetskog rata kojima je nedužnim i neizazovnim kao naciji u celini zapretila opasnost biološkog uništenja i životne egzistencije. Nećemo sporiti smrtnu strahotu koju je preživeo ovaj narod, ali se ne može zadovoljiti emotivnim elementom nad njegovom sudbinom u nedavnoj istoriji, već od nauke moramo zahtevati sva razjašnjenja, koja makar i najmanje mogu doprineti istorijskim spoznajama ove kataklizme. Na tom putu sigurno ničemu ne služi brisati, ili preinačivati i iskazivati u pozitivnom smislu ulogu velikosrpske dinastičko-radikalno Pašićeve i vojno-birokratske kamarile, čije motive autor svodi na postizanje dobronamerne progresivne i bezinteresne »homogenizacije« Jugoslavije.

Nije ni moguće, a ni potrebno u ovom kontekstu šire elaborirati principe i praksu vladajućih garnitura bivše kraljevine, ali je svakako svrsishodno podsetiti na neke od njih, da ne bi ispalo da se prepiremo bez ikakvih uporišnih argumenata. »Homogenizaciju« jugoslovenskog etničkog mozaika nije bilo moguće ostvariti metodama diktata, asimilacije i državnom strukturom koja je više asocirala na koncept velike Srbije nego na zajednicu više nacionalnih individualiteta. Prirodno je bilo očekivati i doživeti različite otpore takvoj politici i pojavu političkih pokreta sa ciljevima nacionalne slobode i ravnopravnosti, kao i pojačanu vojno-polijsku represiju kao protivmeru takvim procesima. Metodi i ciljevi društvenog i političkog obespravljivanja radničke klase, zabranom njenog političkog i sindikalnog organizovanja, sasvim su se podudarali sa politikom međunarodnih odnosa i sa njom činili celinu. Antikomunizam na spoljnom i unutarnjem planu uslovio je činjenicu da je Kraljevina Jugoslavija tek uoči rata i kao posljednja evropska zemlja priznala SSSR kao subjekt međunarodne zajednice i uspostavila diplomatske odnose s njim. Antikomunistička histerija, sa posebno blagonaklonim odnosima sa belogardejskom emigracijom iz Rusije — uz nebulozne snove o nasleđivanju carskog trona Romanovih — imala je direktnu vezu sa vladanjem i odnosima četničko-monarhističkih snaga i za vreme rata. Inače je velikosrpska vrhuška za čitavo vreme postojanja stare države diplomatsku službu i međunarodne odnose zemlje držala gotovo isključivo u svojim rukama. Gotovo je isto tako na unutarnjem planu suvereno raspolagala vojnim, policijskim i upravnim aparatom koji je formirala i vodila prema principu odanosti kralju i monarhiji. Predstavnici vlade, ministri vojske i spoljnih poslova isključivo su mogli biti Srbi iz Srbije što je samo mala ilustracija odnosa u celini. Kad se svemu dodaju pobjedničke i »oslobodilačke« zasluge, sa pretenzijama na društvene privilegije različite vrste, a pre svega na vladanje u »pripojenim« prostorima, hegemonija se prizemno manifestuje kao obrazac stečenih prava na primat u društvenom životu. Ispoljavane su i tendencije jezičke supremacije. Demografska razmeštenost srpskog življa na gotovo svim širinama jugoslovenskog prostora predstavljala je objektivnu pogodnost za praksu i ispoljavanje hegemonističkih ciljeva i ostvarenja u situaciji kada se iz krila vladajućih krugova pribegavalo konceptu nacionalne majorizacije.⁴

Sve ovo, i ostalo što nije ni pomenuto, davalo je vidljiv pečat bivšem državnom sistemu i uticalo na prilike i situaciju i u aprilskom ratu, i u

⁴ Usp. i Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1985, 59.

toku narodnooslobodilačke borbe, pa je prema tome na istorijskoj nauci da utvrdi mere i načine ispoljavanja ove posledice, a ne da se zaklanja negiranjem nečega što je u društvu objektivno egzistiralo. Naravno da ovo ne može da znači bilo kakvo pravdanje onih mračnih snaga koje su radile na razbijanju i komadanju Jugoslavije, bilo da je to činjeno u ime hitlerovskog novog poretka, habsburško katoličke federacije, ili kominternovskih dogmatsko-borniranih parola. Pogotovo se s ovim ne može ublažavati monstruozi ustaško-genocidni zločin kakav se retko dešava u ukupnoj istoriji ljudskog roda među narodima istog ili sličnog porekla i karaktera.

Prema tome u Jugoslaviji se nisu borile nikakve metafizičke sile oličene u duhovima, mitovima i legendama, već realne društvene snage proizašle iz stvarnih odnosa bivšeg društva, i to ne samo iz njegovog srpskog dela, već iz celine tadašnje zbilje. Niti je doprinos istorijskoj istini, niti usluga srpskom narodu negirati nešto što je istorijski egzistiralo i što je već odavno opštepoznato, umesto da se određeni društveni fenomen, kao što je hegemonija, istorijski razjašnjava razotkrivajući njegove uzroke i posledice primenom analitičkog metoda.

II. O ČETNIČKOM »ANTIFAŠIZMU«

»Četnički antifašizam u prilagodavanju datoj okupacionoj situaciji dozvoljavao je razne oblike ponašanja — od borbenog (sporadičnog i ograničenog), preko samoobrambenog na teritorijalnoj osnovi, koji je značio kontrolu manje-više svih seoskih naselja, do kolaboracionističkog, na antikomunističkoj osnovi, koji je katkada negirao samu prirodu antiokupatorskog opredeljenja naroda. Ipak je on ideološki i politički bio uperen protiv porobljivača i to je jasno isticao u svojoj cjelokupnoj propagandi pripreme sljedbenika za konačan obračun 'kada kucne čas'.«⁵

»Iz partizanskih izvora su, posredstvom Kominterninih servisa, stizali i oni izvještaji koji su četničku organizaciju spuštali na pravi kvislinški nivo. Katkada su ih pratili preuveličavanja i jednostranost. U septembru 1942. najčešći su bili izvještaji o sporazumima četnika sa Njemcima, iz kojih je bio izostavljen glavni motiv privremenih antikomunističkih kompromisa, zaštite srpskog naroda od represalija.«⁶

Primetno je da autor na sebe uzima angažman moralnog i političkog opravdanja četničke kolaboracije jer je i za njega dovoljan antikomunistički motiv radi opravdanja nacionalne izdaje. Pokazaće se docnije da je u ovom daleko ispod etike britanskih konzervativaca. Četnička deklarativna propaganda nije »preuveličavanje« već samo ono što je proizlazilo iz »partizanskih izvora«, što će se na kraju svesti na to da su partizani krivi za izdajnički zločin četničkih glavešina.

Imajući u vidu celinu studije o kojoj je reč nedvojbeno se dobija utisak da se njen najdublji smisao sastoji u dokazivanju teze o četničkom antifašizmu u Srbiji i Jugoslaviji, što znači drugom oslobodilačkom pokretu

⁵ V. Đuretić, II, 193.

⁶ Isto, I, 176.

u Jugoslaviji, a time i njegovoj političkoj i moralnoj afirmaciji, sa svim društvenim reperkusijama koje iz tog proističu. Štaviše autor pod pojam srpskog antifašizma ne ubraja samo četnike Draže Mihailovića već i sve ostale kvistlinge i kolaboracioniste kakvi su Aćimović, Ljotić i Nedić sa svojim garniturama, dokazujući egzistencijalnim razlozima nužnost i opravdanost njihove pojave i uloge u vreme okupacije. Stvara se vratolomna pojmovna i politička logika po kojoj se može biti istovremeno fašistički saradnik i antifašista. Pri tom se na pristrasno čudan način autor obara na levičarsku propagandu koja ispada najveći krivac što je domaća i saveznička javnost pogrešno informisana i zavedena u pogledu nacionalne i antifašističke misije ovih okupatorskih vazala. Da bi razjasnio i učinio ubedljivim svoja stanovišta autor se usput izjasnio i protiv promena veza-
nih za 27. mart 1941. godine — čime se koncepcija zaokružuje.

Razmeđe između oslobodilačkog pokreta kojim je rukovodila KPJ i takozvanog četničkog pokreta autor izražava i formuliše nekom vrstom jednačina od kojih četnička glasi: nacionalni politički realizam neborbenog tipa; a NOB-ovska internacionalno-revolucionarni realizam bezobzirno borbenog i oružanog tipa. Već ovakva početna klasifikacija karaktera i ciljeva jedne i druge strane sadrži suštinska naučna i stvarna politička izvrtanja. Ona se sastojе u tome što se našoj strani do kraja oduzima atribut nacionalni, a četničkoj prikriva odrednica kontrarevolucionarni što će se u kasnijoj razradi pokazati, ali i opravdavati samo kao stvar taktičkog manevra. Sasvim je na svom mestu i za svakog shvatljivo nastojanje autora da rasvetli i objasni izuzetno teške i svirepe uslove u kojima se našao srpski narod u Srbiji i van nje u prvoj godini ratnih zbivanja i što pri tom pokušava, a delom i uspeva da mirno i hladno razdvoji propagandne »nanose« od činjenica stvarnog i događajnog karaktera, ali nije jasno zašto to ne čini dosledno, principijelno i nepristrasno naučno. Veličinu »borbenih« iz gornje jednačine autor veže isključivo za nas, dok se četnicima pripisuje pasivnost i mirotvorna uloga sa sumnjivom diverzantskom aktivnošću, ali navodno samo protiv okupatora, ostavljajući neobjašnjenu okolnost njihove krajnje i fanatične borbenosti protiv oružanih snaga NOR-a i naroda antifašistički orijentisanog. Nije slučajno što autor nije ni pomenuo inicijativu četnika pri napadu na partizane u Srbiji 1941. godine. Na sličan način autor sa najširoim merom razumevanja tretira četničko-okupatorsku kolaboraciju kao patriotsko i moralno dozvoljeno ponašanje, pa čak i kao preporučljivu strategijsku orijentaciju. »Tito je koalicione simbole najviše koristio u cilju diskreditacije četnika. Mistifikujući svoje ideološke ciljeve, on je putem konkretne borbene aktivnosti stvarao propagandnu zavjesu, omogućavajući da protivnik pred licem svijeta počne da srlja u provaliju između svojih, okolnostima nametnutih, nacionalno-političkih i komunistički internacionalnih političkih rezona.«⁷ Zar ovo, čak i po terminologiji, ne liči na pročetničko dociranje i antikomunističko huškanje.

Autor nije na dovoljnoj visini naučne objektivnosti ni kada objašnjava razloge represalija nad narodom u Srbiji kao primarni pa čak i jedini motiv četničkog opredeljivanja i ponašanja za celo vreme rata. Reč je o tom da su »srpski antifašisti« počev od Ljotića do Draže Mihailovića

⁷ Isto, I, 146.

predstavljali glavni deo sistema i represalija i da su najaktivnije učestvovali u svim progonima nad srpskim narodom u celini. Poznate masovne krvave inkvizicije, logorska stratišta, policijske racije i četnička bestijalna klanja nisu samo stvar germanskog osvajača i njegovih vojnih i policijskih snaga, već su zajedničko delo udruženih spoljnih i unutrašnjih fašističko-kolaboracionističkih faktora koji su se u toj funkciji do kraja izjednačavali.⁸ Više je srpskih žrtava palo od domaćih okupatorskih saradnika nego od nemačkih osvajača. Dok se o ovom razmišlja nemoguće je iz istorije ne baciti pogled na sadašnjost i ne povezati sa prošlošću našu aktuelnu odbrambenu orijentaciju, čiji su postulati sastavni deo ustavnih i statutarnih akata na svim nivoima društvene organizacije. Proklamovali smo doktrinu da niko nema pravo potpisati ili priznati kapitulaciju i okupaciju, da su svi građani dužni u svim uslovima nastaviti oružanu i svaku drugu borbu u pozadini agresorovog fronta, da se svaki akt saradnje sa okupatorom kvalifikuje kao najteži čin izdaje i da se kao takav najstrože kažnjava. Je li ovo revolucionarni dogmatsko-sektaški fanatizam, kako bi ga se jedino moglo okvalifikovati po Đuretićevim istorijskim normama, ili je realna nacionalno-revolucionarna orijentacija u današnjim i budućim svetskim konstelacijama. Ne smatram ovo kao kontraargumenat autorovim rezonovanjima o prilikama u Srbiji, jer je reč o veoma različitim vremenskim i društvenim uslovima, ali ga navodim kao primer kako je moguće na različite načine tražiti izlaze iz teških prošlih i budućih kritičnih situacija. Primera radi može se navesti više teorijska nego praktična pretpostavka po kojoj bi situacija u Srbiji sasvim drukčije izgledala da se četnici nisu orijentisali na fanatičnu antikomunističku delatnost ne samo radi spašavanja od represalija već kao predominantan vlastiti motiv i da nisu svojom mrežom pokrili i opresijom terorisali sva srpska sela i gradove — oslobodilački bi pokret našao mogućnosti da stalno i postepeno mobilize velik broj boraca u Srbiji i da ih uvrštava u jedinice u drugim krajevima, sve do kraha germanskih osvajačkih krvničkih osveta. Ovoj tezi ide u prilog i činjenica da su četnici u Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori, Sloveniji i Makedoniji tražili i prihvatili još otvoreniju saradnju sa okupatorom koji nije primenjivao represivne mere poput Nemaca u Srbiji i gde je radi spašavanja srpskog naroda na prvom mestu važno što snažnija oružana borba protiv ustaških monstruoznih nasilja. Štaviše četnici su otpočeli i do kraja praktikovali i kolaboraciju sa ustašama a ne samo Italijanima i Nmcima i drugim okupatorima.⁹

Konačno treba upotrebiti, možda sam po sebi dovoljan argumenat a koji glasi da onaj koji je saradivao sa okupatorom i sve vreme rata zajedno s njim i drugim kvizlinzima vodio ogorčenu i otvorenu borbu protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta, bez obzira na motive i na zadnje

⁸ Autor je uzeo u odbranu Ljotićevog ministra Jonića i ostale potpisnike sramnog apela intelektualaca — čime je dokazao svoju doslednost.

⁹ U pismu od 15. aprila 1945. Draža Mihailović upućuje »Ekselenciji« Paveliću zahvalnost na »ljubaznosti«, izraze »poštovanja« i nadu na održanju »vojničke časne reči«, a u pismu Stepincu se, pored ostalog, kaže: »Upućujući Vam ovu molbu ja želim da verujem, da će Vaša 'Preuzvišenost' idući stopama svojih velikih prethodnika odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima koji se pred Vašu 'Preuzvišenost' postavljaju [...]« (Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije, Beograd 1981, XIV/4, 984, 989).

namere, ne može nositi kvalifikativ antifašističke snage niti drugog anti-fašističkog centra u Jugoslaviji.

Svojevremeno je vođena isto tako bizarna rasprava jesu li domobrani »rezerva revolucije« ili sastavni deo okupatorsko-kvislinškog sistema. Autor ove teze je u raspletu vlastitim primerom dokazao što su mu bile pobude. Stara je i dokazana naučna deviza da se o nekom ne može suditi prema onom što on o sebi misli i kaže niti po onom što namerava, već isključivo po kriterijumima gde se objektivno u određenoj situaciji nalazi, šta čini i koliko pomaže okupatorske i sve druge retrogradne snage. Istorijska je istina oko koje ne bi trebalo, bez zadnje namere, otvarati dileme da je četništvo od početnih nevoljnih i ne mnogo patriotski zagrejanih koraka, nakon dva meseca posle ustanka svuda izvršilo napade na partizanske snage i počelo da se povlači i klizi ka okupatoru sve do potpune identifikacije s njim pri čemu je kroz sve vreme rata njegovo rukovodstvo ispoljilo divljački antikomunizam i mržnju prema svemu oslobodilačkom i demokratski slobodarskom.¹⁰ Umesto da se traži odgovarajuća definicija njegove izdajničke, kolaboracionističke, šovinističke i antikomunističke delatnosti i njegovo mesto na skali jugoslovenske i evropske fašističke i profašističke delatnosti, autor se napreže da odbrani njegove prljave i krvave barjake. Sve dok istražuje i objašnjava uzroke i načine nastanka i razvoja ove pojave nauka se kreće u svojim kolosecima, a čim prenda na njihovu odbranu i zagovaraju uz lažne vrednosne sudove neminovno dolazi do naučnog »iskliznuća«. A pošto nije reč samo o nauci niti stvar može ostati u svojim granicama, to su šire društvene posledice očevidne i neminovne.

III. SAVEZNICI I PROPAGANDA

Autor je arhivske izvore za istoriografsku obradu svoje teme interpretirao veoma široko i detaljno, pa moglo bi se reći i uvelike ekstenzivno. Pri tom se držao istorijsko-hronološkog kriterija bez pokušaja problemskog subkategorisanja i bez nastojanja da krupnijim presecima dužih vremenskih deonica stvori jasniju i manje razvučenu sliku. Svaki čitalac, pre svega onaj koji pripada naučnoistorijskom korpusu, imaće utisak da autor iz dana u dan prepričava i komentariše diplomatsku poštu i dnevnu štampu, što je uslovilo i privid ponavljanja i vrtnje u krugu bez odgovarajuće spoznajne koristi. Izbor ovog stila i metoda verovatno nije slučajan ni bez veze sa projektovanim rezultatima koje se želelo postići postupkom širokog eksponiranja bogate istorijske građe. Pri tom problem nije samo u širokom ili u kondenzovanim iskazima već u dubljem smislu i funkciji onoga što se ovim putem obelodanjuje. Prividno objektivna pozicija jednake distance od oba suprotstavljena »antifašistička« pokreta u Jugoslaviji pruža autoru šansu da događajne opise na planu spoljnog i propagandnog zbivanja učini važnijim od onoga što se unutar zemlje događalo na vojnom i političkom bojnopolju. Sasvim je jasno da je to pozicija lažne naučne objektivnosti iz prostog razloga što se isto-

¹⁰ Uostalom ni četničke vođe svoj pokret nisu smatrali ni nazivali antifašističkim, ni antiokupatorskim.

rija ne nalazi samo u arhivskim »krpicama« i papirićima niti je uloga istoričara samo da režira njihovo prikazivanje.

Ocena ciljeva aktera u sukobu njihovog društvenog karaktera kao i strategije jedne i druge strane kojima se ciljevi žele realizovati predstavlja glavnu okosnicu i jedino ispravan metodološki oslonac pri ovoj vrsti historiografskih poduhvata. Upravo u ovom se nalazi jedan od glavnih ključeva koji je autor, namerno ili nenamerno, zapostavio pri otključavanju glavne brave na svojim tematskim vratima. Koliko se god činilo neverovatno, pa i zaprepašujuće stoji istina da autor nije hteo, ili nije mogao sve do sada shvatiti karakter i ciljeve narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. U tome se nalazi glavni deo objašnjenja svega onoga što se kao promašaji ili namerna iskrivljavanja nalazi pod kritikom naše naučne i druge javnosti. Suština se sastoji u suženoj nacionalističkoj optici na jednoj strani i u uskim sektaško-dogmatskim interpretacijama na drugoj. U centru njegovog istraživačkog polja nalazi se na jednoj strani ugroženo srpstvo i na drugoj tuđi internacionalni komunistički prodori u slepoj službi strane sile. Može ovo zvučati i suviše uprošćeno i nedovoljno uviđavno, ali se teško mogu izbeći i drastične konstatacije kao sredstvo razbijanja kvazinaučnih oblandi. Bilo bi nepravedno i netačno ovo tvrditi kada bi autor ta stanovišta ostavljao četnicima, ali kada se i sam s tim poistovećuje i pretvara u njihovog navijača onda to nije naučna osmatračnica.

Nacionalnooslobodilačku komponentu našeg pokreta Đuretić uopšte ne priznaje, već sve ono što se na tu stranu našeg pokreta odnosi smatra farisejstvom, podvalom, zavaravanjem i u moralnom smislu pravom laži. Ako se duboko i suštinski ne shvati istorijski i društveni fakat da revolucionarnog preobražaja u Jugoslaviji nije moglo biti bez dosledno i na najširoj osnovi zasnovane nacionalnooslobodilačke borbe, onda se ne samo u političkom već i u naučnom pogledu neminovno mora udariti čelom u zid. Ista maksima vredi i vice-versa, naime da nikakvu nacionalnooslobodilačku borbu nije bilo moguće ni otpočeti ni završiti bez deklarisanog cilja o nepovratku starog. Đuretić je nacionalnu politiku i borbu za nacionalno oslobođenje ostavio — kako smo videli kroz njegove formule — četnicima, a nama po svojim neživotnim šemama pripisao samo komunističku revoluciju, sintagmom »revolucionarni internacionalizam«. »I ime pokreta sa odrednicama 'narodni', 'oslobodilački' upućivalo je stranog posmatrača da njegove suparnike određuje nasuprot ovih kategorija.«¹¹ Đuretić se svuda pomno stara da »suparnik« ne bude oštećen, pa cenzorski navodi kako u propagandi nismo upotrebljavali atribute »komunistički i revolucionarni«. Đuretiću je naša propaganda licemerna i pokvarena zbog toga što on neće da prihvati da smo vodili nacionalnooslobodilački rat pa sve što u tom smislu kažemo njemu liči na podvalu.

Čudno je da autoru nije privukla pažnju šira svetska historiografija u kojoj bi našao da su se do sada sve socijalističke revolucije odvijale u okvirima međunarodnih ratova i u formi nacionalnooslobodilačke borbe. Pariska komuna je ustala ne samo protiv Tjerovih francuskih šljivara, već pre svega protiv pruskih junkera i Bizmarkovih osvajačkih agresora. Oktobarska revolucija nije mogla biti dovršena bez borbe protiv stranih

¹¹ V. Đuretić, I, 146.

intervenata i njihovih unutarnjih trabanata u nastavku prvog svetskog rata. Kineska socijalistička revolucija je u svojoj najpresudnijoj fazi rešavala i probleme nacionalnooslobodilačkog rata. Slično je i sa svim drugim. U našem je slučaju reč još i o tom da smo oslobodilačku borbu vodili u drugom svetskom ratu koji je za sve zemlje i snage antihitlerovske koalicije bio pravedan i oslobodilački, što je ne samo omogućavalo već i obavezivalo na uklapanje u opšte progresivne i oslobodilačke svetske napore. Dodatno stoji i činjenica da je posredi bila i smrtna opasnost za veliku slovensku i ujedno socijalističku zemlju što je sve sebičnjačke manipulacije svodilo na najmanju meru. Ova napomena ide uz autorovu tvrdnju da smo se neodgovorno i fanatizovano odnosili prema situaciji i sudbini srpskog naroda i da smo zaslepljeno težili samo revoluciji i borili se za vlast. Pri tom se ne mogu i ne trebaju negirati sva ona sporadična zastranjivanja i ekstremna ludila koja su najviše štete nanela našem pokretu, mada autor konstatuje kako četnici takve pojave nisu dovoljno iskorištavali. Dogmatsko-sektaških manifestacija bilo je i šire, ne samo kad je reč o poznatim ekstremnim pojavama, ali se to postepeno prevazilazilo, a pokret je dobijao narodnodemokratsku širinu.

Posle ove bazične konstatacije postaju lakše shvatljive autorove ocene saveznika i njihove uloge u jugoslovenskim ratnim zbivanjima. Pre svega, ta je uloga iznad svake mere preuveličana i zajedno sa »levičarskom propagandom« prikazana kao sudbonosna i za konačne rezultate presudna. »U jugoslovenskim zbivanjima odlučujući uticaj imali su Winston Čerčil i Josif Visarinovič-Staljin.«¹² Pri ovom se pored sujetnog isticanja snage i efekata levičarskih propagandnih centara radi o redukcionizmu u odnosu na dinamiku zbivanja na našem ratištu, čija slika ostaje zasenčena savezničkom ulogom i neke vrste uravnilovkom u odnosu na četnike, pa ispada da nam je propaganda bila nerealna i hvalisavo pretenciozna.¹³ Sasvim se logično i ljudski normalno postavlja pitanje zašto je autor izostavio da i jednu reč kaže o četničkoj i desničarskoj propagandi koja je, kao što se zna, dugo vremena bila dominantna, a da se ne kaže da je bila lažna i da je izmišljala četničke pobede ili je partizanske pripisivala njima.

»Zahvaljujući levičarskim propagandnim glasilima, sukob je na opštoj ratnoj sceni bio i ideološki mistifikovan i sveden oko osnovnih vrlo pojednostavnjenih ratnih odrednica: profašističke i antifašističke snage. Time je bio izostavljen onaj univerzalni kriterij vrednovanja koji ocjene izvodi iz zbira odnosa počevši od njihovih ideja, do manifestacija iz osnovnih koordinata ratnih relacija — za ili protiv okupatora.«¹⁴ (Đuretiću smeta što mi nismo mahalj crvenim knjižicama i otkrili ideje, kao da se nije znalo ko smo i za što smo, a uz to istrajava na argumentu kako ni četnici nisu za saradnju sa okupatorima.)

Dok su četnici pasivno i statično čekali, sem kada su bili u borbama sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, naše snage su se nalazile u neprestanom borbenom naporu sa impresivnim snagama šest okupatora i sa toliko kvislinga, uključujući i četnike, što je iziskivalo sasvim drugu

¹² Isto, II, 249.

¹³ Usp. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 288.

¹⁴ V. Đuretić, II, 189.

vrstu dinamike i bogatiju i izražajnu sliku njene fizionomije. Kvantitativni redukcionizam ove vrste neminovno dovodi i do kvalitativnih oštećenja i stvarnih umanjivanja naše snage i napora.

Držeći se svoje šeme o karakteru i ciljevima našeg pokreta i o njegovoj političkoj i vojnoj strategiji, saveznička uloga je prikazivana u isto toliko nestvarnoj ulozi i značaju. Britanska politika na čelu sa Čerčilom, kao njenim glavnim protagonistom, dobila je krajnje nepovoljne ocene koje se svode na zajednički imenitelj da nije znala šta radi. Ocenjena je kao nedorasla i smušena, kao uplašena od Rusa i opterećena vlastitim starim kompleksima o »velikosrpskoj hegemoniji«, neobaveštena i zavaravana od naše propagande tako da je izgubila predstavu kakva smo snaga i zašto se borimo (kod Maclina na jednom mestu nalazimo da je Čerčilu saopštio kako ćemo posle rata biti »komunistička država našto mu je ovaj odgovorio — 'to je njihova stvar mi nećemo tamo živeti'«).

Sve leksičke mogućnosti jezika su mobilisane da bi se dokazala naša moralna i politička perfidija u zavodjenju saveznika i strane javnosti od kojih možemo samo neke pomenuti: »zavodjenje«, »politička varka«, »uvlačenje u mrežu«, »levičarska igra«, »prijetnja«, »paravan ljevičarske politike«, »sovjetonopovska igra« »promućurna igra komunističkih snaga« itd., itd. Po svim rezonima britanska politika je morala ostati uz četnike bez obzira na njihovo ponašanje i ulogu, a kada se to nije dogodilo autor je sa prezirom proglašava izdajničkom, nemoralnom i glupom, što je ravno najcrnjem svetogrđu. »Stranputicom je vukla i američku politiku prema Jugoslaviji, pa je ova samo s vremena na vreme izražavala čuđenje zbog nekih britanskih ideja i interpretacija.«¹⁵ Na udar je sada došla ne samo propaganda NOP-a, već i britanska vojnoobaveštajna korespondencija. Autor u celini britansku politiku vidi i doživljava slično kao i razočarani i gnevni četnici, a kroz prilično pristrasno obojene naočare opservira i NOB u Jugoslaviji i postupke njegovog rukovodstva.

U cilju dokazivanja kako smo na prevaru preveslali Britance u knjizi se navodi takozvana parlamentarna igra koja je navodno za zapadnu javnost bila dopadljiva, a sastojala se u tome da smo na čelo antifašističkih veća i u njihov sastav birali i postavljali ljude samo radi političke varke i kao primamljive mamce. »Osvobodilna fronta Slovenije« se u celini ironizira kao primer uspelog paravana, a slično i crnogorske skupštine u Ostrogu i Sutjesci. Nabrajaju se velika imena plemenitih ljudi i velikih boraca i patriota kao što su: I. Ribar, Vidmar, Nazor, Ritig, Marko Vujačić, Vlado Zečević, Kecmanović, Savo Orović, Smodlaka, Žujević, Pijade i još neki pri čemu se cinički dodaje kako smo za neke pisali i navodili zvanja senator, pop, oficir, književnik itd. a za komuniste skrivali partijsku pripadnost. Imena velikih ljudi ne samo živih već i mrtvih uvek su bila u funkciji društvenih mena kao moralni i podsticajni simboli. Njihova imena nisu služila da ikoga varamo već je reč o mestima u društvenoj organizaciji koja im prirodno pripadaju a njihova imena i delatnost služili su pre svega našim domaćim mobilizatorskim i političko vaspitno-oslobodilačkim potrebama, pa su normalno svoje opravdanje nalazila i na planu međunarodnih uticaja. Svoditi to na prevaru nekoga predstavlja običnu blasfemiju. Uspomenu na te velike ličnosti moramo čuvati i negovati slično

¹⁵ Isto, I, 164.

kao što je istorija učinila sa Vukom Karadžićem, protom Matejom Nenadovićem, Dositejem Obradovićem i mnogim drugim.

Opterećen opsesijom sveopšte antisrpske urote, što se opravdano mora uvažavati za situaciju 1941. godine, autor je istraživanje obavljao sa velikim podozrenjem prema svakom koji se na istorijskom horizontu pojavljivao, uključujući često i snage i faktore narodnooslobodilačkog rata, što bez odgovarajuće argumentacije deluje kao paradoks i svojevrsnu insinuacija. Titovo antičetničko revolucionarno usmeravanje i njegova odlučnost u razbijanju kontrarevolucionarne opasnosti koja je od njih pretila, pred istorijom je opasno poistovećivati sa odnosom prema srpskom narodu i srpskoj radničkoj klasi. U ovaj red stvari ide kod autora »mit hrvatskih partizana« koji se, kako smo već rekli, izjednačava sa mitom velikosrpske hegemonije, a sastoji se u tom da su jedinice pretežno srpskog sastava u Hrvatskoj neopravdano nosile naziv »hrvatske«. Za Tita je bilo važno da su partizanske i da ih ima što više, a manje je važno hoće li se zvati srpske ili hrvatske. Uostalom pojam »hrvatski« egzistira ne samo kao nacionalna odrednica, već i kao prostor (autor ništa ne primećuje na nazive bosanskih jedinica). Istorijska je istina u tome da su sve jedinice u Hrvatskoj, sem prve brigade (ličko-kordunaško-banijske), nosile lokalne i regionalne nazive kao: lička, kordunaška, dalmatinska, banijska, slavonska, primorsko-goranska itd. i da su se nalazile u sastavu NOV Hrvatske i pod komandom njenog Glavnog štaba. Prvi korpus NOV Hrvatske u kraćoj verziji je nazvan prvi hrvatski korpus što po nazivu nije bilo adekvatno njegovom nacionalnom sastavu, no bez obzira na sastav nije ga se valjda moglo nazivati srpskim. Kasnije su korpusi dobili jugoslovensku numeričku nomenklaturu i pored broja regionalne oznake kao: 8. dalmatinski, 10. zagrebački, 12. vojvodanski, 5. krajiški itd. dok su samo slovenački, srbijanski i makedonski označavani pored brojeva nacionalnim odrednicama. Tito je u depešama Kominterni i »Slobodnoj Jugoslaviji« upotrebljavao različite termine i lokalne i nacionalne, pri čemu se često koristio nazivom hrvatski ne samo da bi prevario nekoga u svetu, već su radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« slušali i hrvatski primaoci što je na njih izuzetno podsticajno delovalo, u prvom redu na one koji su bili pristalice HSS. Isticanje u propagandi jedinica kao hrvatskih imalo je za smisao antiustašku destrukciju i obaranje mita o takozvanoj nezavisnoj državi kojoj iluziji je bio podlegao visok procenat hrvatskog življa.

Autoru naročito i posebno smeta takozvano »poravnanje« što je značilo da se na račun borbenog angažovanja Srba u celoj zemlji skriva hrvatska pasivnost i saradnja sa okupatorom, a to se ne doživljava kao Titovo nezadovoljstvo sa stanjem stvari, pa možda i kao neprijatno osećanje pred Kominternom — što je isto ljudski shvatljivo, već opet kao antisrpska tendencija i skrivanje nacionalne sramote i njenih vinovnika u Hrvatskoj. Za svakog bez šovinističke teskobe i političke slepote bilo je potpuno prirodno i nužno držati otvorenim sve kanale za postepeno privlačenje hrvatskih masa na pozicije oslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije. U čemu se ovde vidi antisrpska tendencija, to znaju samo oni koji su pripremali osvetnički revanšistički obračun zbog ustaškog zlikovačkog genocida, pa su podozrevali da se ustaše pre ili posle ne sakriju i izgube pod nazivom »hrvatskih partizana«, a da se istovremeno s tim zavarava sa-

veznička javnost. Umesto da razjasni takozvani »mit« o hrvatskim partizanima, autor stvara drugi ali pravi mit o borbi četnika protiv Nemaca u Srbiji 1943. i 1944. godine.

Koliko je za istraživača značajan kriterij selektivnosti arhivskih podataka i princip da njihove obrade ne služe kao izvorišta prizemnih podmetanja i ogovoračkih spletki najbolje se vidi iz fantastičnih polupritajenih citata i fusnota o tome kako su partizanske jake snage deystvovala u blizini Jasenovačkog logora, ali ga iz misterioznih razloga nisu ni pokušale osloboditi, ili druga, po beskrupuloznosti slična, kako su angloamerički bombarderi od Vrhovnog štaba upućivani samo na ciljeve u srpskim gradovima, dok su drugi, a misli se na hrvatske, opet zbog slične misterije, ostajali pošteđivani. Tri puta nas autor šamara pominjujući beznačajnu i opskurnu ličnost potpukovnika Mesića koji je kao Pavelićev legionar zarobljen u SSSR, a kasnije postavljen za komandanta Jugoslovenske brigade tamo formirane — slično kako su sovjeti radili i sa nekim drugim zemljama. Slučaj se izdiže na nivo principa i zloupotrebljava kao antisrpski argument pominjući kako se četnici u rejonu Čačka zbog njega nisu hteli predati ovoj brigadi iako su to Rusi naredili. Navodimo ovih nekoliko primera između mnoštva drugih ne samo zbog toga što ih je autor preneo, mada je i to pod znakom pitanja, već više zbog toga što se ničim nije ogradio od njihove autentičnosti i zlonamernosti, što istraživanju ove vrste ne služi na čast.

Kvalitativni redukcionizam u odnosima Moskva — NOR naroda Jugoslavije ostvaren je na veliku štetu njegove političke i vojnostrategijske samosvojnosti. Odnosi u trouglu relacije toliko su uprošteni i svedeni na nepodnošljivu meru poslušnosti na jednoj i prevare prema drugoj strani. »Tita je sticaj brojnih okolnosti dovodio u situacije koje su ga još više upućivale da vrši izbore iz nametnutih mu ili ponuđenih varijanti nego da sam kreira razvoj događaja. Opšte uslove za ovakav izbor određivala je činjenica da je narodnooslobodilački pokret postajao okosnica i različitih savezničkih interesa prema Jugoslaviji i imenitelj njihove zajedničke ratne politike. To je izbor partizanskog komandanta činilo jednostavnijim, jer je kao disciplinovani komunist imao da se opredeljuje samo prema varijanti koju je nudila Kominternu, odnosno sovjetska vlada.«¹⁶

Možda je autor na osnovi različitih arhivskih izvora mogao doći do ove kardinalno pogrešne ocene, ali je istorijska stvarnost, koja je najbolji sudija, uvelike demantuje i koriguje. Upravo je za ocenu Titove delatnosti bitno ustanoviti njegovu veliku samostalnu kreativnu moć, povezanu sa snažnom političkom i vojnom intuicijom i odlučnošću da vlastite zamisli uporno sprovodi u delo. Na ovom planu smo oštećeni redukcionizmom kvalitativne vrste, a koji se odnosi na onaj period kada se Tito ne samo deklarirao protiv fašizma i hitlerizma, već je sa svojim snagama učestvovao u odbrani zemlje u vreme dok se Staljin nalazio u kordijalnoj antanti sa Hitlerom, a Kominternu revidirala raniju politiku. Iz ovoga bi se dalje videlo iz dokumenata 5. zemaljske konferencije i majskog partijskog savetovanja da KPJ nije borbu otpočela tek napadom Nemačke na SSSR već znatno ranije. Međutim za magistralnu ocenu Titove uloge u NOR-u još je značajnije imati pred očima da je sa saradnicima samostalno odredio

¹⁶ Isto, II, 250.

karakter, ciljeve, političku i vojnu strategiju našeg pokreta i sve načine kasnijeg organizovanja i realizacije početnog koncepta. Organsko jedinstvo nacionalnooslobodilačke borbe i revolucije nije određeno i zahtevano od Kominterne, već je samorodna i originalna domaća zamisao. Moskvi je bilo važno da se što pre otpočne oružana borba i diverzije protiv okupatorske vojne sile da bi se što više olakšao kritično težak položaj na sovjetskom frontu. Revoluciju su dozvoljavali i sugerisali tek posle rata, nakon izvojevane pobjede nad fašizmom, što je staro, klasično šematsko poimanje revolucije koja se prema ovim poznatim shvatanjima obavezno odvijala po vremenskim fazama. Strategija masovnih narodnih ustanaka u formi partizanskog rata (pored i ostalih oblika dejstva) usklađena je sa političkim ciljevima i sa neposrednim oružanim obavezama na unutar-njem i širem međunarodnom planu. Strategijsko težište je iz gradova preneto na široka vangradska seoska područja i u pokret uključeni seljaci kao glavna vojna i društvena snaga, dok je Kominternu očekivala diverzije i ulične borbe u gradovima, a kasnije generalne štrajkove i barikade.¹⁷ Organizacija i razvoj naše vojne sile pripadaju izvornoj Titovoj kreaciji, koliko i načini njene strategijske i taktičke upotrebe. Da je samo o tome reč, ne bi se mogao oceniti da nije sâm kreirao razvoj događaja. Slično je i sa organizacijom narodne vlasti u licu narodnih odbora i antifašističkih veća, pri čemu se Moskva uplitala samo radi toga da obezbedi skladne relacije sa britanskim saveznikom i jugoslovenskom vladom u duhu ratnih koalicionih odnosa. U ustavnu i statusnu problematiku našeg državnog uređenja, uključujući i federativnu strukturu zemlje i nacionalno pitanje niko se sa strane sa pravom arbitra nije mogao iskazati. Federativni koncept Jugoslavije ne odgovara autorovoj tezi o konstituisanju Srba, ali to nije problem ni naše samostalnosti u NOR-u, a još manje antisrpska tendencija, već pre svega objektivna društvenohistorijska kategorija. Slično je i sa svim drugim bazičnim rešenjima koja su se ticala modaliteta borbe i njenih rezultata. Što se tiče odnosa u trouglu, u početku smo iskazivali i preveliko podozrenje i zapaženu nesigurnost i nesamostalnost prema V. Britaniji i delom SAD, ali smo i na tom planu postepeno sticali samouverenje i samostalnost ne prihvatajući ni mnoge sugestije i stavove glavnog patrona kao što je bio slučaj sa stanovištima u odnosu na četnike, kralja, londonsku vladu, a kasnije i na sve veći broj pitanja. Mogla bi se nasuprot autorovoj oceni na nešto slobodniji i demonstrativniji način postaviti teza da je Moskva uključujući oba centra — Kominternu i Staljina — više slušala i primala k znanju šta je Tito radio i šta namerava, nego što je određivala konceptijske ciljeve i načine oslobodilačkog rata u Jugoslaviji. Više su nam pomagali u propagandi nego idejama i materijalnim sredstvima. Tek kasnije će uslediti koraci »uterivanja u kavez« što nije uspeo upravo zbog nezavisne i relativno samostalne uloge u ratu.

Svoju prethodnu ocenu autor je smatrao za potrebno da pojača i ovom konstatacijom: »Tito je više puta isticao svoju ratnu sreću, manje pominjući sticaje objektivnih okolnosti koje su uslovljavale mnoge po NOP povoljne uslove, posebno okolnosti nacionalnog i internacionalnog karak-

¹⁷ Njeni duhovni zarobljenici u Crnoj Gori i Hercegovini pokušali su seljake naterati na zajednički kazan, uz primenu staljinskih kolhoznih programa.

tera, koje su uticale snagom međuzavisnosti opštih i posebnih činilaca postajući svojevrsne konjunktore za afirmaciju revolucionarne akcije.¹⁸

Među ovim »povoljnim uslovima« autor navodi pet faktora:

— Hitlerov odnos prema Srbima (autor neće da uvaži da je i ovaj odnos Titu na leđa natovario četničke kolovođe, kao kontrarevolucionarnu i anacionalnu snagu);

— ustaški pokolj nad Srbima (korektno bi bilo naglasiti da nisu samo pokolji stvarali partizane već pre svega ustanička akcija KPJ);

— uticaj raznih hrvatskih centara u emigraciji koji su pomagali levičarsku propagandu u razbijanju velikosrpske politike (očigledno je da ovaj faktor nije veličina ovog reda);

— prestrojavanje hrvatskog i muslimanskog življa »nekažnjeno« na partizansku stranu (ovde je karakteristično isticanje »nekažnjeno« kao i to što zajedno nisu pomenuti i četnički zavedeni, još više terorom prisiljeni deo srpskih masa koji se sem četničkog antikomunističkog fanatizovanog vodstva — masovno, oduševljeno slio u redove NOB);

— dramatičan rasplet u nacionalističkom delu srpskog naroda, kako kaže autor, vezan je ne za NOB i za partizane, nego za dolazak Crvene armije iako je NOVJ glavni vojni obračun sa četnicima obavila pre nego je Crvena armija prešla Dunav kod Turnseverina.

Sa svim ovim ispada da su ovako ocrtani uslovi bili značajniji od borbene, patriotske i revolucionarne akcije rukovodećih snaga našeg pokreta i herojskog (bez patetike) napora širokih narodnih masa svih jugoslovenskih nacija. Uslove su za različita dejstva imali i drugi, ali upoređenja u razmahu i rezultatima pokreta ne može biti. Inače ispada da su navedene determinante i staljinska misao odlučujući faktor našeg najdubljeg i najšireg opštenarodnog i revolucionarnog preporoda, što je i Informbiro nekada tvrdio.

IV. POGOVOR

Na ovom mestu ne dolazi u obzir ni rezime onoga što je napred rečeno, ni generalna ocena studije. Prvo zbog toga što je pri parcijalnoj analizi ovakvog obima suviše svako ponavljanje u skraćenoj i završnoj verziji, a drugo zbog toga što analiza nije sveobuhvatna da bi se na njoj mogla zasnovati generalna i potpuna ocena. Prednji kritički osvrt odnosi se samo na neke probleme i sadržaje knjige koji u najvećem stepenu iritirajuće deluju i u historiografskom i u društveno-političkom smislu i zahtevaju da se na njih što ranije ukaže — razume se bez pretenzije da se u svemu ima pravo. Ovom iako nepotpunom analizom moguće je prilično sigurno utvrditi da je autor u ovaj istraživački poduhvat startovao sa defektnih pozicija, da se metodološki pogrešno orijentisao, da je došao do mnogih naučno neprihvatljivih i objektivno neutemeljenih ocena i spoznaja. Uskom nacionalističkom optikom vršio je istorijsko rekognosciranje, obuzet pri tom teškim emocijama o tragičnoj sudbini srpskog na-

¹⁸ V. Đuretić, II, 250.

roda kojem je u jednom času istorije zapretila egzistencionalna opasnost. Sa ovakvom orijentacijom doveden je u stanje da sve Srbe shvati kao nacionalni monolit i sve podjednako u službi sudbine za vlastiti nacionalni spas. Zbog toga je za njega ispala naučna istina da je svaki onaj koji napada četnike i koji se suprotstavlja ostalim kvislinzima, istovremeno i protivnik srpskog naroda. U Srbiji su svi, glasi ova teza, antifasisti, a srpska situacija iznad svih ideologija. Na ovoj premisi zasnovan je i razvijen izrazito šovinistički kompleks sa manifestacijama gotovo paranoičnog vida, naročito u odnosu na Hrvate, a podozrenja delom i prema partizanskoj strani. Koliko je autor pomeren sa objektivnih za nauku neophodnih pozicija najbolje se ilustruje činjenicom da je pomno i cenzorski detaljno izvršio pregled i analizu propagande NOP-a u toku rata, što mu je zauzelo velik deo prostora, uz komentare koji se najviše svode na naše navodne namere da prevarimo svet, dok o propagandi takozvanog drugog antifasističkog pokreta, kojem po njemu pripadaju svi kvislinzi u Srbiji, uključujući i sredstva londonske vlade i četničke emigracije u SAD, gotovo doslovce ni reči nije napisao. U uvodu je istaknuto da je jedan od ciljeva ovog poduhvata odvajanje propagandnih nanosa od istorijske istine, što bi značilo da je nacionalističko-kvislinška propaganda bila toliko istinoljubiva da i ne dolaze u obzir nikakvi naknadni naučno-istorijski korektivi.

Međusaveznički odnosi, što je magistrala studije, dati su u funkciji napred pomenutih koncepcija i kroz optiku »jugoslovenske drame« koja je samo u naslovu jugoslovenska i metodom široke i ekstenzivne eksponaže hronološko dinamičke vrste sa komentarima koji su delom vispreni i realistični, a delom zamorni, dvosmisleni i krajnje pristrasni. Sve je uprošteno svedeno na to da smo Čerčila mahinacijama, prevarama i zavaravanjima mađioničarske vrste uspeli zavesti i pridobiti, dok nas je Staljin virtuosnim gestovima izvlačio na svetsku scenu sve dok nije konačno izdejstvovao naše međunarodno priznanje. Ocene koje se odnose na procese ove vrste namerno su opterećene kompleksom podozrenja prema hrvatskom emigrantskom faktoru, mada deo kritike njegove uloge nalazi svoje mesto. Moguće je da se i recenzije ove dvotomne knjige nađu pod određenim utplivom emocija i to onih koje su vezane za sudionike zbivanja i za druge koje proističu iz naše današnje situacije, karakteristične po narastanju nacionalističkih pojava i šovinističkih strasti. Stoga će naučna kritika, koja će se svakako nastaviti, pod svoju lupu, pored ove studije, morati uzeti i sve vrste kritičkih analiza radi širih oslonaca za stvaranje objektivne generalne ocene i radi eventualnih korektiva parcijalnih ocena. Osporavanja će sigurno biti u odnosu na još mnoge aspekte knjige, ali će se verovatno izdvojiti i oni delovi koji sadrže velike celine nekih poglavlja i mnoge pasaje u svim delovima koji će moći dobiti prolazne ocene različitog stepena vrednosti. Knjiga je prema tome u sebi kontradiktorna u onom stepenu u kojem je njen autor lavirao između različitih političkih, ideoloških i tradicionalnih koncepata vlastite ličnosti. Istorijska istina će se sigurno moći odvojiti od nekih pseudonaučnih opterećenja, ali će — izvesno je — biti nemoguće spasiti i odbraniti celinu knjige — alegorijom kazano — zbog onog istog razloga zbog kojega je brod sa nekoliko velikih rupa nemoguće spasiti od potonuća.